

U ŹRÓDEŁ PREHISTORII. MIĘDZYNARODOWE KONGRESY
ANTROPOLOGII I ARCHEOLOGII PREHISTORYCZNEJ (1866–1912)

W dziejach archeologii II połowa XIX wieku była okresem szczególnie istotnym. W poglądach na najdawniejszą przeszłość człowieka odrzucono wówczas paradygmaty biblijne, a nową wiedzę budowano opierając się na ustaleniach dyscyplin przyrodniczych oraz wykorzystując pozytywistyczną metodologię nauk [Daniel, 1964; Lech, 1992; Clark, 1998]. Pęd do śledzenia ewolucji ludzkiej kultury oraz pragnienie poznania jej najstarszych stadiów stały się motorem poszukiwań archeologicznych, a efektem tych działań był wysyp znalezisk odnoszących się do pradziejów. Nowym odkryciom i ideom świadczących o głębokiej starożytności rodzaju ludzkiego drogę torowały Międzynarodowe Kongresy Antropologii i Archeologii Prehistorycznej, organizowane od lat. 60 XIX wieku do wybuchu I wojny światowej w różnych miastach europejskich, walnie przyczyniając się do uznania prehistorii jako prawdziwej nauki w czasie, gdy ta dziedzina badań nie była jeszcze zinstytucjonalizowana [Kaeser, 2009; 2010].

Ryc. 1. Édouard Desor (1811–1882).
Źródło: <https://fr.wikipedia.org/Pierre>
Fig. 1. Édouard Desor (1811–1882)
Source: <http://fr.wikipedia.org/Pierre>

Jak powszechnie wiadomo to rozwój nauk przyrodniczych (przede wszystkim geologii, zoologii i paleontologii) spowodował przełomowe zmiany w spojrzeniu na przeszłość rodzaju ludzkiego, a pierwsze badania prehistoryczne prowadzone były przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych (historia, geologia, paleontologia, biologia itd.). Zważywszy więc na genezę prehistorii konieczna była wspólna płaszczyzna porozumienia się i wymiany myśli naukowej, dająca sposobność podzielenia się dorobkiem badawczym na tym polu. Z tego punktu widzenia Międzynarodowe Kongresy Antropologii i Archeologii Prehistorycznej jako pierwsze ciało instytucjonalne w dziedzinie badań nad najstarszymi dziejami ludzkości okazały się szczególnie pouczające. Afirmując prehistorię już samą swoją nazwą, odegrały one decydującą rolę w zdefiniowaniu przedmiotu badań, wypracowaniu metod badawczych oraz kształtowaniu epistemologii tej dyscypliny. Przyczyniały się do rozpowszechniania poczucia wzajemnej przynależności wśród uczestników obrad, do tworzenia społeczności naukowej, skupionej wokół jednego przedmiotu poznania, czyli prehistorii. Kongresy miały również znaczący udział w popularyzacji nowej wiedzy na temat najdawniejszej przeszłości człowieka, co zaobserwował Teodor Tomasz Jeż¹, jeden z polskich uczestników Międzynarodowego Kongresu Antropologii i archeologii Prehistorycznej w Brukseli w 1872 r.:

¹ Teodor Tomasz Jeż (wł. Zygmunt Miłkowski) (1824–1915), polityk, publicysta, jeden z najpłodniejszych pisarzy polskich (liczbą powieści ustępował tylko J. I. Kraszewskiemu).

Ryc. 2. Gabriell de Mortillet (1821–1898). Źródło: www.greatarchaeology.com
 Fig. 2. Gabriell de Mortillet (1821–1898). Source: www.greatarchaeology.com

“Cała ludność miasta, w którym się odbywa [kongres. – A.S.], bierze w nim udział żywy, jeżeli nie dla czego innego, to przez punkt honoru, chcąc się dobrze wydać znakomitościom cudzoziemskim, zgromadzonym w celu naukowym. Za dowód tego posłużyć mogły wystawy księgarskie w Brukseli na dni kilka przed otwarciem kongresu. Spoza szyb poznikały, a przynajmniej, gdzieś w głąb, na drugi plan się posuwały najnowsze, z napisem *vent de paraitre*, romanse najulubieńszych autorów, usunięto nawet mocno interesującą stadła małżeńskie ostatnią pana A. Dumas broszurę, usprawiedliwiającą małżonków, dopuszczających się morderstwa na osobach małżonek; a natomiast powysuwano naprzód dzieła, odnoszące się do pierwszego bytu człowieka. Uderzyło mnie to – pisze T. T. Jeż – Zapytałem po księgarniach, co to znaczy? – Kongres, panie..., – Ależ uczeni wszystko to już znają i posiadają!.. – Toż nie uczeni dzieła te kupują... – I kupują? – Ale jak!... Druga edycja *Le Hona*² już prawie wyczerpana, a Duponta³ dziś – powiadał mi księgarz pewien – sprzedałem za gotówkę trzysta egzemplarzy... (...) Na tym jednak nie koniec. Kupują i czytają. W mojej obecności

wchodzą do księgarni dwie damy, i z tym jedna nabywa dzieło w dwóch tomach Schmerlinga⁴ pod tytułem: “*Recherches sur les ossements fossiles des Caverns de la Provence de Liege*”, druga de Reula⁵: “*L’age de la pierre et l’homme fossile en Belgique*”. Księgarz, jak zwykle, chciał sprzedany towar w papier zawinąć. Damy mu nie pozwoliły. Zabrały książki, wyszły, i w chwilę po tym widziałem je w parku, pogrążone w czytaniu. Jedna studiowała Schmerlinga, druga de Reula, rozcinając kartki wyjętymi z włosów szpilkami. Księgarze zyskują i wiedza zyskuje, a rezultat ten sprowadził kongres, który odezwał się do wszystkich bez wyjątku ludzi dobrej woli, bez różnicy wieku i płci, wzywając ogół cały do współpracy. Wszyscy na wezwanie nie odpowiedzieli, lecz odpowiedzieli osób do tysiąca (...). Tysiąc ten ciągnie za sobą dwa tysiące, a to dla tego, że każdy, co się na członka kongresu zapisał i dwanaście franków zapłacił, nabywa tym samym prawa do przyprowadzenia dwu dam na obrady. Jeden tysiąc, a dwa tysiące, czyni trzy tysiące. Cóż to za potężna naukowa propaganda! Przepołowiwszy tę cyfrę, zredukowawszy ją do części trzeciej, zawsze pozostanie jeszcze liczba poważna ludzi z zapłodnionym wiedzą umysłem, pełniącą funkcję zaczynu naukowego. Od tych, co się nauczą, dowiadywać się i uczyć będą inni. W ten sposób wyraża się bezpośrednia kongresów tego rodzaju korzyść, korzyść wielka, niosąca pomoc potężną wykładom szkolnym, a zarazem i nauce, wymagającej współudziału jak największej liczby pracowników. Nauka to nowa. Bada ona łono ziemi, w nim wyczytuje historię rodzaju ludzkiego ze szczegółów takich, o jakich ani się śniło historykom dawniejszym, z kamyków, z kości, z drewniaków, z czerepków, które nogami potracamy i o znaczeniu a wartości których, do czasu niedawnego, wyobrażenia najmniejszego nie miano” [Jeż, 1872, s. 128].

² Herni-Sebastien Le Hon, członek Francuskiego Towarzystwa Geologicznego, korespondencyjny członek Cesarzowskiego Instytutu Geologicznego we Wiedniu oraz Włoskiego Towarzystwa Historii Naturalnej w Mediolanie. Opublikował pracę pt.: “L’homme Fossile en Europe” Brussels, 1867. http://journals.cambridge.org/article_S0016756800468196.

³ Eduard Dupont, dyrektor Muzeum Historii Naturalnej w Brukseli, geolog.

⁴ Philippe-Charles Schmerling (1790–1836), belgijski lekarz i prehistoryk. Odkrywcą pierwszych szczątków neandertalczyka (1829, Engis).

⁵ Xavier de Reul (1830–1895), pisarz, autor m.in. przewodnika po zbiorach Muzeum Historii Naturalnej w Brukseli.

Wracając do genezy kongresów, pomysł ich organizowania zrodził się w 1865 r. w La Spezia we Włoszech w gronie włoskich naturalistów, a ściślej mówiąc na posiedzeniu Societe Italiana di Scienze Naturali (Włoskie Towarzystwa Nauk Przyrodniczych), założonego w 1856 r. Kilku członków tego towarzystwa utworzyło specjalną sekcję z zamiarem poświęcenia się badaniom prehistorycznym i wymiany doświadczeń. Niebawem jednak spostrzegli, że praca ta wymaga poszerzenia koła współpracowników, bowiem jak uważano śledzenie ewolucji ludzkiej kultury miało sens tylko przy uwzględnieniu odpowiednio szerokiej perspektywy, którą zapewnić mogły międzynarodowe spotkania [Jeż, 1872, s. 128].

Ryc. 3. Uczestnicy Międzynarodowego Kongresu Antropologii i Archeologii Prehistorycznej w Kopenhadze w 1869 r., pozujący do fotografii nieopodal miejsca wykopalisk w Stolager, na wyspie Zealand. Źródło: *Companion Encyclopedia of Archaeology*, ed. by Graeme Barker, Annie Grant, vol. 1–2, London, 1999

Fig. 3. Participants of International Congress of Anthropology and Prehistoric Archaeology in Kopenhaga in 1869, posing for the photo near the place of excavations in Stolager, on Zealand island. Source: *Companion Encyclopedia of Archaeology*, ed. by Graeme Barker, Annie Grant, vol. 1–2, London 1999

Pierwszy z nich pod nazwą Congrès Paleoethnologique International odbył się w 1866 r. szwajcarskim Neuchatel, znanym wówczas z odkryć pozostałości pradziejowych osad palowych, czyli tzw. palafitów⁶. Jego inicjatorami i organizatorami byli niemiecko–szwajcarski geolog Eduoard Desor i francuski prehistoryk Gabriel de Mortillet [Kaeser, 2002].

Na drugiej sesji w Paryżu w 1867 r., która odbywała się w tym samym czasie co Wystawa Powszechna, kongres został przemianowany na Congrès International d'Anthropologie et d'Archeologie Prehistorique (Międzynarodowy Kongres Antropologii i Archeologii Prehistorycznej) [Congrès..., 1868]. W sumie w latach 1866–1912 zorganizowano ich 14. Pomijając dwa wyżej wymienione spotkania kolejne odbyły się następujących miastach: **Norwich/ London 1868**

⁶ Nawodne osady budowane na palach od ok. 5000 do 500 p.n.e. nad brzegami jezior, rzek i terenów podmokłych w Alpach i okolicach Alp. 111 takich miejsc zlokalizowanych jest w sześciu krajach: Austrii (5), Francji (11), Niemczech (18), Włoszech (19), Słowenii (2) oraz Szwajcarii (56) znajdują się na liście światowego dziedzictwa UNESCO. Po raz pierwszy zostały odkryte w 1854 r. niedaleko Neuchatel w Szwajcarii, u brzegów tamtejszych jezior.

[International Congress..., 1869], **Kopenhaga 1869** [Congrès..., 1875], **Bolonia 1871** [Congrès..., 1873], **Bruksela 1872** [Congrès..., 1873], **Sztokholm 1874** [Congrès..., 1876], **Budapeszt 1876** [Congrès..., 1877–86], **Lizbona 1880** [Congrès..., 1880], **Paryż 1889** [Congrès..., 1891], **Moskwa 1892** [Congrès..., 1892–93], **Monako 1906** [Congrès..., 1907–1908], **Genewa 1912** [Congrès..., 1913–14].

Wędrowność Międzynarodowych Kongresów Antropologii i Archeologii Prehistorycznej nie była przypadkowa, lecz dobrze obmyślana i zastrzeżona w regulaminie tych spotkań [General Rules, in: International Congress..., 1869]. Pomijając względy ekonomiczne, dzięki zmianom miejsca obrad uczestnicy kongresów mieli sposobność zapoznania się z tradycjami i osiągnięciami na polu archeologii kraju, w którym aktualnie gościli. Odbywało się to zarówno w trakcie obrad, jak i podczas wycieczek objazdowych, wystaw i wykopalisk, specjalnie organizowanych dla uczestników zjazdów.

“Zwyczajem na wszystkich tego rodzaju zjazdach przyjętym, dni posiedzeń przeplatano pół-naukowemi, pół-towarzyszkiami wycieczkami – czytamy we wspomnieniach Izydora Kopernickiego⁷ z kongresu w Budapeszcie w 1876 r. – Pierwsza z nich o 8 mil od Pesztu, odbyła się dnia 6 września do Hatwan. Na tę wycieczkę zebrało się 200 osób obojga płci. O godz. 7-ej z rana, osobnym pociągami ruszyliśmy do Godolo, gdzieśmy wysiedliśmy i przygotowanymi wózkami udaliśmy się o pół mili do wsi Valko. Tam wynaleziono dla archeologów kilka starożytnych grobów, które odkopano. Dalsze rozkopywanie w naszej obecności dało nam bardzo skąpą zdobycz, gdyż na nieszczęście naczyń gliniane i szkielety znaleziono całkiem pokruszone. Poprzestając tedy na kilkudziesięciu paciorkach szklanych i trzech dość kształtnych garnuszkach ruszono na powrót do Godolo, na śniadanie przygotowane przez węgierskich członków kongresu. Posiliwszy się, około południa wsiedliśmy znowu do wagonów, które nas zawiozły za Hatwan i wysiedliśmy w pobliżu przedhistorycznego cmentarzyska. Tu na przybycie nasze czekały tłumy ludności wiejskiej, w świątecznych strojach, cała drużyna dziarskich chłopaków konno, wywijając radośnie chorągiewkami, kapela z dziesięciu Cyganów złożona, grała ogniście narodowy czardasz. Cała gromada ze szlachtą miejscową na czele, witała nas uprzejmie hucznymi „elljen!”. (...) Po tem powitaniu, jedni pieszo, drudzy przygotowanymi wózkami udali się na płaski wzgórek, gdzie znajdowało się starożytne cmentarzysko, zachowane umyślnie dla rozrywki archeologów. Miejsce to ogrodzone barierą, otaczały tłumy ciekawego ludu wiejskiego. Pośrodku, na przygotowanym stole znaleźliśmy małą wystawę miejscową rozmaitych starożytności, dawniej tu wykopanych. Dalej 6-ciu chorągiewkami naznaczonymi były miejsca tyłuż grobów, które z wierzchu częściowo odkopano. (...) Rozrywka owa, będąca przy upale dziennym co się zowie pracą w pocie czoła, trwała blisko trzy godziny. Na szczęście, w miejscu tem praca nie była marną, gdyż w każdym grobie znaleziono parę urn, dzbanów i innych naczyń dobrze zachowanych. (...) Całą zdobycz, ma się rozumieć zostawiono na miejscu, dla Narodowego Muzeum, zachowawszy sobie tylko przyjemność wydobywania jej własnymi rękami. (...) Zabawiwszy się w ten sposób całe towarzystwo wsiadło na wózki i udało się do Hatwan, gdzie na dworcu kolei, pod cieniem drzew czekały zastawione długie stoły z obiadem (...). Po skończonym posiłku, otaczający nas lud, który się uczucie przypatrywał, rzucił się do swego narodowego czardasza. Żywy ten taniec zwabił z początku Węgrów z naszego towarzystwa, lecz po chwili za Węgrami poszli Francuzi, Anglicy, Niemcy, Szewdzi, tak, że w pół godziny, ludowy taniec węgierski przemienił się w szalony archeologiczny czardasz” [Kopernicki, 1876].

Początkowo kongresy odbywały się co roku. Boloński zjazd z powodu wojny francusko – pruskiej odbył się dopiero po dwóch latach. Z kolei na spotkaniu w Brukseli postanowiono zbierać się właśnie z taką częstotliwością. Później można zaobserwować powiększający się odstęp czasowy pomiędzy kongresami. Przyczyn tego spowolnienia było zapewne kilka. Sama organizacja takiego spotkania była dużym i kosztownym przedsięwzięciem. Z drugiej strony w ostatnich trzech dekadach XIX wieku powstawało wiele prac z dziedziny prehistorii. Była w nich jednak pewna epistemologiczna dwuznaczność: ich autorzy poczynili znaczne wysiłki na rzecz porządkowania faktów i znalezisk zgodnie z ewolucjonizmem, ale odbywało się to bez większych korzyści

⁷ Izydor Kopernicki (1825–1891), antropolog.

poznawczych. Nastawał czas krytyki ewolucjonizmu jako paradygmatu badawczego, gdy tymczasem Międzynarodowe Kongresy Antropologii i Archeologii Prehistorycznej torowały drogę do jego afirmacji. Krótko mówiąc wyczerpała się wówczas formuła tych spotkań. Drogę wyjścia z trudności przyniosły dyskusje nad ewolucjonizmem, które toczyły się w naukach humanistycznych na przełomie XIX i XX wieku.

Na zakończenie warto nadmienić, że Międzynarodowy Kongres Antropologii i Archeologii Prehistorycznej został wznowiony w 1930 r. pod nazwą: Międzynarodowy Kongres Nauk Prehistorycznych i Protohistorycznych (od 1954 r. Międzynarodowa Unia Nauk Prehistorycznych i Protohistorycznych).

LITERATURA

Daniel G.

1964 The idea of prehistory. – Pelican Books. – 187 s.

Clark G.

1998 Człowiek, czas i przestrzeń. Spojrzenie badacza prehistorii. PIW. – 202 s.

Companion...

1999 Graeme Barker // Companion Encyclopedia of Archaeology. – London. – Vol. 1–2.

Congrès international...

1867 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques: compte rendu de la 2me session. – Paris: C. Reinwald. – 433 s.

1871 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques: compte rendu de la cinquième session à Bologne (1873). – Bologne: Fava et Garagnani. – 543 s.

1872 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte rendu de la 6e session, Bruxelles. (1873). – Paris: Kraus Reprint. – 600 s.

1874 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte rendu de la 7e session, Stockholm. – T. 1–2 (1876). – Stockholm: Imprimerie central. – 585 s.

1875 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte rendu de la 4e session. – Copenhague. – 509 s.

1876 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte rendu de la 8e session, Budapest (1877–86). – Budapest: Impr. Franklin-Társulat. – 745 s.

1880 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte rendu de la 9e session, Lisbonne (1880). – Paris: Eugene Boban 34. – 723 s.

1889 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte-rendu de la dixième session à Paris (1891). – Paris: Ernest Leroux Editeur. – 745 s.

1892 Congrès international d'archéologie préhistorique et d'anthropologie. 11-ème session, à Moscou, du 1/13–8/20 août (1892–93). – Moscou: Imprimerie de l'Université impériale. – 437 s.

1906 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte rendu de la treizième session, Monaco (1907–1908). – Monaco: Imprimerie de Monaco. – 426 s.

1912 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte rendu de la XIVe session Genève (1913–14). – Genève: A. Kündig. – 375 s.

International Congress

1869 International Congress of Prehistoric Archaeology: transaction of the third session which opened at Norwich on the 20th August, closed in London on the 28th August 1868: containing the papers read at the congress, with illustrations chiefly contributed by the authors, and an abstract of the discussions. – London: Longmans, Green, and Co. – 554 s.

Jež T. T.

1872 Kongres Antropologii i Archeologii Przedhistorycznej w Brukselii // Niwa. – Nr 18. – S. 128–133.

Kaaser M.-A.

2002 On the international roots of prehistory // Antiquity. – Cambridge. – 76. – S. 170–177.

2009 Establishing prehistory: the foundation of the international congresses (1865/1866) // Archeologists without boundaries : Towards a History of International Archaeological Congresses (1866–2006),

- Proceedings of the XVth UISPP World Congress (Lisbon, 4–9 september 2006), vol. 46, Oxford, Archaeopress (Bar international Series 2046) (éds. Mircea Babeş, Marc-Antoine Kaeser). – S. 1–4.
- 2010 Une science universelle, ou <<éminemment nationale>> ? Les congrès internationaux de préhistoire (1865–1912), in : La fabrique internationale de la science. Les congrès scientifiques internationaux en tant que vecteurs de transferts culturels, W. Feuerhahn & P. Rabault-Feuerhahn eds. – Paris, CNRS. – S. 17–31.

Kopernicki I.

- 1876 Kongres międzynarodowy antropologii i archeologii przedhistorycznej w Peszcie przez... // Kronika. – Seria II. – Nr 20. – S. 305–308.

Lech J.

- 1992 Prehistoria i przemiany światopoglądowe w Europie // Archeologia Polski. – T. XXXVII. – Z. 1–2. – S. 265–285.

Adrianna SZCZERBA

AT THE SOURCES OF PREHISTORY. THE INTERNATIONAL CONGRESS OF
ANTHROPOLOGY AND PREHISTORIC ARCHAEOLOGY (1866–1912)

At the beginning of the second half of the nineteenth century there was an ideological upturn in historical consciousness. In connection with this breakthrough prehistory was extracted out of research on the past. This article illustrates the importance of the International Congress of Anthropology and Prehistoric Archaeology (Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques) in the formation of prehistory as real science at a time when this area of research wasn't yet institutionalized. In total, in the years 1866–1912 fourteen conferences was held in the following cities: Neuchâtel (1866), Paris (1867), Norwich/ London (1868), Copenhagen (1869), Bologna (1871), Brussels (1872), Stockholm (1874), Budapest (1876), Lisbon (1880), Paris (1889), Moscow (1892), Monaco (1906) and Geneva (1912).